

van Edam werden een tijdlang afgeluisterd vanuit een kast in zijn werkkamer en er werd zoveel bezwarends gehoord, dat er reden was om zowel de burgemeester als de boerenleider te liquideren.

Door de luisterpost op het telefoonnet te Haarlem, die eind Mei '44 begon te werken en geleidelijk werd uitgebreid, werden alle gesprekken van de SD'er Krist, van de Ortskommandantur en van de Feldgendarmerie afgeluisterd. Zeer groot is het aantal mensen, dat daaraan zijn vrijheid of zelfs zijn leven te danken heeft. Door het doorgeven van berichten via de CID naar de geallieerden, konden meer dan eens munitietreinen worden gebombardeerd.

Waarschijnlijk het meest beroemd is geworden de stille verklikker in het Burmaniahuis te Leeuwarden. PTT-technici hadden na de verhuizing van de SD naar dat gebouw, toen zij geroepen werden om de telefooninstallatie naar de zin van de heren te veranderen, een kleine microfoon in de toestellen geplaatst. Onder de ogen van de SD'ers hadden ze, in overleg met de illegaliteit, dit meesterstukje volbracht en de rest was voor hen slechts kinderspel. Een bewoner van de Nieuwe Oosterstraat stelde zijn pakhuis beschikbaar voor het inrichten van een luisterpost, vier jongens en een meisje namen de dienst dag en nacht waar en voortaan werden alle gesprekken van de SD afgeluisterd en doorgegeven. Het luisteren geschiedde met koptelefoons, waarin het geluid tienvoudig versterkt werd, zodat, wanneer er in het Burmaniahuis een der heren hoestte, dit aan de luisterpost werd gehoord, alsof er een donderslag klonk.

Het waren niet alleen dienstgesprekken, die er doorkwamen. De particuliere aangelegenheden van de heren waren dikwijls vermakelijk om aan te horen, vooral wanneer Albrechts met José, zijn kleines Schwein, een liefdesonderhoud had. Maar men hoorde ook de namen van verraders, men hoorde bevel tot arrestatie geven en plannen beramen voor nieuwe razzia's. Van de eersten werd een kaartstelsel aangelegd, terwijl in andere gevallen, zij het vaak op het nippertje, gewaarschuwd kon worden en zodoende veel ellende voorkomen. Aanvankelijk werden de verhoren afgenomen in een vertrek waar geen microfoon geplaatst was, maar de laatste weken konden deze ook gevolgd worden. Men had er sterke zenuwen voor nodig. Maar het was mogelijk, tientallen mensen op tijd te waarschuwen, die anders in handen van de SD gevallen zouden zijn. Was dit werk niet gebeurd, dan zouden er in Friesland heel wat meer slachtoffers gevallen zijn.

Dit werk ging door, tot op een dag bleek, dat de SD het geheim ontdekt had. Het was een harde slag voor de luisteraars, toen op een dag een Hauptsturmführer naar het Burmaniahuis opbelde over sabotagehandelingen en hem werd gezegd: „Moment, moment, alle lijnen worden afgeluisterd!” Maar het microfoontje werd nooit gevonden en men bleef luisteren, maar de gesprekken welke men hoorde, waren van generlei belang meer. Toen daagde echter reeds de bevrijding en dat de moffen uiterst zenuwachtig waren, heeft de luisterpost nog wel uit allerlei symptomen kunnen opmerken.

Werd een illegale werker gevangen genomen, dan nog gingen de maatregelen te zijner beveiliging of die van zijn medewerkers door. Door contact met de gevangenis, door waarschuwingen over en weer, door pogingen tot bevrijding of loskoping, kon soms nog veel kwaad worden voorkomen. Maar daarover spreken we op een andere plaats in dit hoofdstuk.

4. DE LEEFWIJZE VAN DE ILLEGALE WERKER

Het rustige burgerbestaan van voor de oorlog, dat dikwijls leed aan een zekere verveling door het ontbreken van alle romantiek en elke spanning, — het voortdurend gaan in de tredmolen van de dagelijkse plichten, waarin de detective-story of de wildwest-film

bijna als een medicijn werden gevoeld, is voor de meeste mensen door de sensatie van de Duitse inval wel sterk van karakter veranderd.

De grijze eentonigheid van het bestaan keerde niet geheel weer. Er bleef de gespannen verwachting voor de oorlogsberichten, de tergende aanwezigheid der Duitsers, het voedselvraagstuk etc. etc., maar recht spannend werd het leven pas, wanneer men zich waagde in de illegaliteit. Dan nam men meer persoonlijk deel aan heel het grote oorlogsgebeuren, men voelde zich zelf partij. Iedere nazi-knecht die men ontmoette, werd gezien als een persoonlijke tegenstander, ieder goed vaderlander als een reeds al of nog niet gemobiliseerd wapenbroeder, voor wie men zich verantwoordelijk voelde. Men was persoonlijk actief, men kon wat doen om het wereldgebeuren te beïnvloeden, men had dikwijls het gevoel, alsof men nu pas leefde. Men koesterde zich in een warme verbondenheid met alle onbekenden, die in het grote leger der illegaliteit aan dezelfde zijde streden, men had vrienden tot in de dood en doods vijanden. Kortom, het innerlijk leven vormde door zijn beweging de grootste tegenstelling met dat van voor de oorlog en tevens met dat, wat na de bevrijding is teruggekeerd. Dit verklaart tendele de onvoldaanheid juist van vele illegale werkers in deze tijd en hun verborgen heimwee naar de tijd, die achter ons ligt. Dit moest komen, het is natuurlijk. Het zou ook gekomen zijn bij de beste internationale verhoudingen en bij een veel voorspoediger verloop van de wederopbouw in ons land.

Uiterlijk veranderde het leven in het begin niet veel, wanneer men zich in het illegale

SIGNALEMENTENBLAD

Het tweede Signalementenblad is een aanvulling op het in October verschenen nummer. De nummering loopt daarom door.

Dit nummer is echter vierdeelig: 1e. aanvulling op no. 1; 2e. vervolg op no. 1; 3e. lijst met namen van Gestapo-agenten; 4e. alfabetisch register.

Met nadruk wordt er op gewezen, dat zij, die in het bezit zijn van een Signalementenblad, de uiterste voorzichtigheid moeten betrachten, opdat het niet in verkeerde handen komt.

Alle aanvullingen en opmerkingen worden op prijs gesteld, mits men van de juistheid van de gegevens volkomen verzekerd is. Het streven naar volledigheid is van belang, ook voor de zuivering van Nederland na onze overwinning.

Voor zoover gegevens ontleend zijn aan het „Contra Signaal” wordt, onder dankzegging aan de Redactie, dit aangeduid met (C.S.).

VERKLARING *

* Achter een naam beteekent, dat een foto in het fotoblad voorkomt.

AANVULLING SIGNALEMENTENBLAD No. 1

- 6 **Botterweg***. Heeft blond haar, lengte 1.78 M., is slank en tener. Zie fotoblad No. 2.
- 7 **Brandon-Bravo***. Nummer Sicherheitsdienst V.M. 92. Werkt bij de S.S. in Den Haag, telef. 182540, toestel 490. Zie fotoblad no. 2.
- 12 **Bijl.** Is portier bij de N.S.F. en wordt aldaar niet gewantrouwd.
- 24 **Ederveen**. Wordt ook Cor genoemd. Leeftijd pl.m. 35 jaar.
Signalement : Slank, donkerblond, achterover gekamd haar, lichte kattenogen met wallen, bruine rookvingers, knerpemde spraak.
Vermoedelijk identiek aan **Cornelis van den Berg**, geboren te Den Haag, 22 Juli 1911, wonende Pletterijkade 48, Den Haag.
Signalement : lang, slank, 1.80 M., bruine gelaatskleur, dunne neus, magere ingevallen wangen, spreekt nasaal. Is Gestapo-agent en zegt voor Engelschen dienst te werken. Als introductie biedt hij Amerikaanse revolvers aan. In Nijmegen bewerkstelligde hij talrijke arrestaties. Werd daarbij gewond, doch is thans uit 't ziekenhuis ontslagen. (C.S.).
- 25 **Elzinga**. Is luitenant bij de politie in de stad Groningen. Treedt niet op als provocateur, doch organiseert razzia's tegen onderduikers en werkt veel met de Duitschers.
- 27 **Fokkens, Mej. N. H.**, is geboren 28-2-'20.
- 29 **Fergenot**. Is inmiddels overleden.
- 30 **Fikkert**. Is in Eindhoven niet bekend.
- 38 **Hargers***. Foto op tweede fotoblad. Komt veel in Café Lineasstraat 79, Rotterdam, toebehoorende aan Willem Kuiper, die N.S.B'er is.

Het Signalementenblad, vervaardigd door de FC, bevatte een zo uitvoerig mogelijke beschrijving van alle bekende V-mannen en provocateurs, die in dienst van de SD de illegaliteit belaagden. De uitgave telde omstreeks 50 pagina's.

werk begaf. Men was nog rustig thuis, zat op zijn kantoor, stond in zijn zaak, alleen de vrije tijd raakte veel sneller dan men vooruit vermoeden kon, gevuld met allerlei afspraken, die veel meer dan het dagelijks werk de belangstelling hadden. Dat werk, en bij jonge mensen de studie, werd meestal spoedig enigszins of zelfs geheel verwaarloosd, te gemakkelijker, omdat men het belang er niet meer van inzag, zolang men van de toekomst niet zeker kon zijn. En voor vele illegale werkers — de plaatselijke LO-medewerkers, de contactadressen, de gastvrouwen en gastheren van onderduikers en KP'ers — is het leven zo gebleven, vooroorlogs rustig naar buiten, maar vol spanning en onrust door het werk, dat de avonden dikwijls geheel in beslag nam, soms tot een deel van de nacht toe. Er zijn voorbeelden, dat iemand 's avonds meedeed aan een overval of een liquidatie, en de volgende dag weer schijnbaar rustig achter zijn lessenaar zat. Sterker nog: er is een voorbeeld van iemand, die meedeed aan een overval en kort daarop in een tot de nok gevulde kerk het Kerstverhaal vertelde aan de kinderen, die daar bijeen waren. Dat er dan echter dikwijls van het dagelijks werk niet meer zo heel veel terecht kon komen, is duidelijk. Want behalve de zorg voor het illegale werk begon ook hoe langer hoe meer de vrees voor ontdekking van dit dubbel leven te plagen, die te meer benauwde, omdat ook de veiligheid van de huisgenoten er mee was gemoeid. Men berekende steeds weer de kansen, die men liep op een bezoek van de vijand: door de aanloop aan de deur, door een NSB'er, die iets te weten was gekomen, door een gevangen medewerker, die mogelijk iets had losgelaten. Soms was er een waarschuwing en ging men enkele nachten op een ander adres slapen. Maar wanneer alles rustig bleef, keerde men weer in zijn eigen huis terug. Het was verkeerd om onnodig het grote getal onderduikers weer met een te vermeerderen. Maar terwijl men in het begin kon berekenen, van welke zijde er gevaar kon dreigen, was dat hoe verder de oorlog kwam, steeds minder mogelijk. En daarmee vermeerderde de knagende vrees voor gevangenschap. Is het wonder, dat sommige illegale werkers moeten bekennen, dat zij verlangd hebben naar de noodzakelijkheid om onder te duiken en dat, als eindelijk die dag kwam, zij dit als een verlossing hebben gevoeld? Dat was het ook. De man en de vader, die zijn gezin veilig ondergebracht wist en goed verzorgd, zodat het geen gevaar meer liep door zijn activiteit, voelde zich als van een last bevrijd. En ook de jonge man, die het huis van zijn ouders had moeten verlaten, kon vrijer ademen, nu zij er niet meer de last van zouden ondervinden, als de vijand hem zocht.

Maar dan eerst, wanneer men verdreven uit zijn oude milieu, los van zijn oude bindingen, zijn arbeid, zijn geregelde gewoonten, in het verborgen leefde, onderging het leven van de illegale werker de grootste veranderingen. Meer dan ooit nam nu het werk hem geheel in beslag en soms had hij al spoedig geen vast adres meer, maar was een zwerver geworden met hier en daar een huis, waar hij altijd welkom was. Dikwijls wist hij 's morgens nog niet, waar hij 's avonds slapen zou. En waar hij zijn maaltijden zou nuttigen, dat zou hij in de loop van de dag wel zien. Mocht ooit het in sommige kringen dikwijls gehoord gebed om een stil en gerust leven hem hebben tegengestaan, dan had hij nu zijn zin, want onrustiger en ongeregelder dan nu zou hij zich moeilijk zijn leven hebben kunnen voorstellen. Soms sliep hij in het hooi bij een boer, soms in een onderaardse schuilplaats, dikwijls op een divan of een paar stoelen en de volgende nacht in een heerlijk logeerbed. Hij sloeg dikwijls een maaltijd over, hij leefde enkele dagen achtereen op brood, en dan weer kwam hij in een gastvrij huis, waar hij zich heerlijk te goed kon doen. Gastvrije gezinnen waren er veel. Daan (Pieter Gootjes †) was eens zo dikwijls op pannenkoeken gefuifd, dat hij geen pannenkoek meer zien kon en nu eindelijk wel eens een eenvoudig maal verlangde. Over het algemeen was het zo: de zwervende illegale werker at nooit op vaste tijden en daarom bedankte hij nooit als hem eten werd aangeboden. Hij was nooit zeker van zijn slaap en daarom sliep hij onder de vreemdste omstandigheden. Een KP'er in het Noorden sliep

door, terwijl zijn kameraden in zijn onmiddellijke omgeving een gevecht leverden met de Grüne Polizei, en hij ontwaakte pas, toen de schuur, waarin hij lag, reeds door de vijand was bezet. Gelukkig zagen zijn kameraden nog kans om hem uit de schuur te halen en wist hij zich slaapdrongen en onder grote hilariteit van de anderen bij hen aan te sluiten. Het is hier de plaats om op het verschil in leefwijze tussen de doorsnee LO'er en de doorsnee KP'er de aandacht te vestigen. Dit verschil is zeer belangrijk en kan soms veel verklaren. De meeste LO'ers konden thuis blijven wonen en als ze gezocht werden, vlak in de buurt. Hun werk was om huis, hun kracht was de vertrouwde omgeving en de relaties daarin en daaromheen. Het werk van een LO'er stond veel meer dan dat van een KP'er op zich zelf, was meer aan zijn persoon en aan de plaats gebonden. Zo heeft men wel eens gepoogd om een districtsleider der LO, die in zijn district erg gezocht werd, te verwisselen met een districtsleider uit een ander district. Bv. werd Kees uit de kop van Noord-Holland, districtsleider in Haarlem. Een dergelijke maatregel slaagde echter bijna zeker niet, omdat de kracht van een districtsleider in zijn contacten lag en hij vrij lang werk had om die op te bouwen.

De KP'er kon soms ook in zijn plaats blijven, maar in ieder geval was hij afhankelijk van het ploegverband en dit leidde veelal tot een leven in het ploegverband. Bovendien was hij voor zijn werk niet afhankelijk van zijn plaats, want bij dit werk was beweeglijkheid van woonplaats zeer verkieslijk. Over het algemeen waren de ploegen dan ook niet zo sterk aan een plaats gebonden en niet weinigen ervan zwierven.

De leidende figuren uit de LO, dus niet de plaatselijke medewerkers, leidden ook een zwerwend leven. Maar ook hun werk zo goed als dat van de plaatselijke medewerkers vertoonde ook dan nog een belangrijk verschil met dat van een KP'er: het had een veel meer geregeld karakter en ze waren practisch zonder uitzondering met dat werk overbelast. Deze continuïteit gaf een zeker evenwicht en had, evenals het verblijven in de oude vertrouwde omgeving, een bewarende kracht.

Het werken bij de KP'ers geschiedde stootsgewijze. Er waren — behalve voor de leiders — tijden van betrekkelijke rust, gevolgd door andere van grote activiteit. Daar komt bij, dat door het verschillend karakter van het werk in doorsnee meer jongeren in de KP en meer ouderen in de LO terecht kwamen. Dit alles geeft enkele gronden om te veronderstellen, dat men in de KP meer ontsparingen kon tegenkomen dan in de LO.

Misschien heeft een ander belangrijk verschil, dat wij niet mogen verwaarlozen, hier ook een rol gespeeld. De LO'er bleef in de grond van de zaak altijd nog voor eigen rekening verzetswerk doen, zij het, dat ook hij op den duur in een zeker frame terecht kwam. De KP'er daarentegen zat voor bijna al zijn werk in ploegverband. De verantwoordelijkheid werd daar voor een groot deel op de leider overgedragen. Het moreel van de leider in de KP was dus van veel groter gewicht dan bv. het moreel van een districtsleider in de LO. Ging zo'n leider de verkeerde weg op, dan ging het in de regel met de hele ploeg verkeerd. Van het leven van een leidende figuur uit de LO gaf „Van Rijn” in de voorloper van dit gedenkboek, „Den Vijand Wederstaan”, een levendige beschrijving. Over het leven van een plaatselijk medewerker schreef in dezelfde uitgave K. Norel. Daarnaast geven wij hier een fragment uit een verslag van een KP'er over zijn ervaringen als lid van een droppingploeg op de Veluwe, waaruit duidelijk wordt, hoe groot de verandering in het leven van een KP'er soms was, nadat hij zijn zwerwend leven was begonnen, vooral als we bedenken, dat zich bij deze ploeg stadsjongens bevonden.

„Zeven uur. Op het noodkachtje in de blockhut suddert de pan met hutspot. Hutspot met wilde-zwijnenvlees. We hebben het hier maar prima. Uit Apeldoorn ontvangen we geregeld al die kleine behoeften, die het leven aangenaam maken en tevens voldoende tabak, al is het dan maar ordinaire Beka, en niet meer de goudgele shag die onze geallieerde

Een fotopagina uit het signalementenblad. Enkele zeer beruchte provocateurs komen er op voor. De opname van Franciscus K. J. van Bilsen berust op een vergissing.

bevoorraders nu nog maar zo zelden met de wapenzendingen meesturen. Ook de huisvesting is nu een stuk beter, sinds Van B. de ploeg in de watertoren achter op zijn landgoed ontdekt heeft, waar de jongens de nacht op de stenenvloeren tussen de machines doorbrachten. Hij heeft ze nu ondergebracht in twee blockhutten diep in het kreupelhout aan het „Wildernispad”. Van de villa brengt Willem ons nu dagelijks de warme maaltijd, een Goliaths portie van prima hoedanigheid. Klaas staat in zijn hemdsmouwen voor de kachel en stookt, zijn rossige kop raakt nagenoeg de zolder.

„Ik ga maar weer eens naar de villa, ik moet ook nog de zwijnen voeren.” Willem staat op en springt op zijn fiets. Met een brede lach zwaait hij de talloze bochten om van het smalle slingerpaadje naar het open veld. Het

doet hem kennelijk genoeg, ook iets voor de goede zaak te kunnen doen. Later, als ze hem in het kamp in Amersfoort hebben en hij onder zware mishandelingen blijft zwijgen, toont hij hoezeer zijn goede wil oprecht is en geen bevlieging van het ogenblik.

Het wordt donker langzamerhand en stil om de hut. Met een briesje soms hagelen er eikels neer, dichtbij en veraf. Af en toe is er een onverwacht geluid, dat een van ons met een pistool in de hand naar buiten doet gaan. Loos alarm voor de zoveelste maal. Die gekke zwijnen, ze draven door het kreupelhout met een hele koppel en blijven dan staan, wroetend, zich schurend tegen eikeboompjes; de jongen met hoge, haast menselijke geluiden, de ouden met een diep gegrom. Laat ze maar, ze zoeken eikels, afval en ongedierte. En zolang zij hier argeloos rondzwerven, betekent het, dat er voor ons geen onraad is.

Het wordt nu toch tijd, dat langzamerhand onze kameraad terugkomt van de telefoonpost. Mooi karweitje is dat: elke avond na spertijd zonder papieren over het Elspeeterpad naar

het Boshuis in Gortel of soms langs de grindweg naar Niersen. Bij Kersten op het Boshuis en bij de boswachter van Niersen is het wel gezellig. Je hoort er lange verhalen over de jacht en de vossen, drinkt een kop koffie, speelt een spelletje van zestien en hoort er het laatste nieuws. Dan maar wachten tot een uur of negen-half tien, of de code is doorgekomen. Die raadselachtige slagzinnen, die over de radio bekend worden gemaakt en waarvan de leek zich afvraagt of dat nu maar dwaze misleiding van de vijand is of dat het werkelijk code-mededelingen zijn.

Maar nu wordt het toch werkelijk tijd, dat onze kameraad terugkomt van de telefoonpost. We denken reeds aan onprettige zaken, zo laat is het nog nooit geworden, het loopt al tegen elven. Gelukkig, een ogenblik later horen we kraken, een trapper van een fiets, die tegen een boomstronk stoot. Met pistool op scherp naar buiten. Gedempt klinken de stemmen: „Halt, wachtwoord!”

„Wildzwijn.”

„Oké. Hoe zit het, is de code door?”

„Ja, dat wordt weer werken vannacht, jongens!”

We hebben nog wat tijd, gaan in de hut en steken daar een cigaretje op. Na een half uur arriveert de wagen. Zij komt hobbelend langs het Elspeeterpad, zonder lichten door de diepe karresporen. Hier en daar ramt hij een paaltje tussen het spoor en het fietspad en draait dan langs de hoekpaal en wordt op een zijpaadje geparkeerd.

Vanuit de hut horen we de portieren dichtslaan, zo zacht mogelijk, maar over de stille heide toch kilometers ver hoorbaar. We gaan naar buiten en plaatsen ons onder de bomen achter de open plek, welke voor de hutten ligt. Een tien minuten is het stil. Dan horen we het snerpen van roestig ijzerdraad, dat door de krammen glijdt: Ze klimmen over 't hoge raster, dat van B's bos van het kroondomein scheidt.

Nu nadert een lichtje, aangloeiend en dovend. De voorste man met een knijpkat zoekt zijn weg langs het smalle, voor niet ingewijden onvindbare paadje, dat van de watertoren door het kreupelhout naar de hutten loopt. Achter hen, onzichtbaar, een lange rij zwijgende gestalten; hun zware stappen klinken op het bospad. De voorste man betreedt nu de open ruimte voor de hutten. Met een harde klik zet de wacht tussen de donkere struiken zijn wapen op scherp. Gedempt: „Halt, wachtwoord!” Kalm klinkt het antwoord: „Wildzwijn.”

„Oké, kom naar voren, jongens, welke bewapening brengen jullie mee?”

„Vijf colt automatics, zes webley's, vier stenguns en wat handgranaten.”

„Prima, daar moeten we het dan maar mee rooien vannacht.”

Een man of achttien in beide hutten, veel ruimte is dat niet. In de ene kunnen er zes, in de andere twaalf en dan zitten we nog als de bekende sardines in het beruchte Portugese blikje. In alle rust worden pijp en cigaretten opgestoken, de lampen gecontroleerd en de wapens nagezien. Karel staat nu buiten op wacht. „Het wordt nu tijd, jongens.” Wim staat op, de anderen volgen. Weer gaat een lange colonne het slingerpad af, een gedempt blauw lampje voorop.”

Tot zover dit romantische verslag. Het is duidelijk, dat dit leven in de bossen, met zijn geheimzinnigheid en zijn spanning, voldeed aan de diepste behoeften vooral van de jongste medewerkers. Deze nachtelijke operaties hebben op allen zonder uitzondering een onvergetelijke indruk gemaakt.

Wat in dit verslag ook opvalt, is, dat er zo dikwijls over het roken gesproken wordt. Het is een bekend feit, dat de illegale werker zijn sigaret of sigaar niet missen kon. Het was natuurlijk de voortdurende spanning in zijn leven, die hem heel de dag naar de rustig makende invloed van de nicotine verlangen deed. Op elke illegale vergadering kon men dan ook meestal de rook snijden. Na de vele besprekingen, die Johannes Post voerde op

een adres in Amsterdam, verzamelde de zoon des huizes de peukjes en haalde er zoveel tabak uit, dat hij er al zijn vrienden op school van kon laten roken. En wanneer laat op de avond, na een zeer vermoeiende dag de gastheer de glaasjes tevoorschijn haalde en nog een borreltje in voorraad bleek te hebben, dan waren er weinig illegale werkers, die zijn bewegingen niet begerig volgden. Het scheen wel, dat al die kleine dingen, die het leven goed en aangenaam plegen te maken, in die gevaarlijke tijden een dubbele aantrekkingskracht bezaten. Er zijn weinig niet-rokers en niet-drinkers, die als ondergedoken of zwerwend illegaal werker hun onthoudingsprincipe trouw gebleven zijn.

Deze dingen, die het leven gezellig maken, waren als kleine oasen in het leven van spanning en gevaar, waardoor men even herademde. In die kleine roes van gezelligheid vergat men even de dreiging van iedere dag, en de ziel, die altijd door in een toestand van verhoogde gevoeligheid leefde, kwam even tot rust. Tot men dikwijls voor het inslapen reeds weer geplaagd werd door velerlei gedachten en zorgen, en in de morgen ontwakend, „het werk” reeds weer lag te overdenken nog voor men goed tot bewustzijn was gekomen.

Men stond letterlijk met het werk op en ging er mee naar bed. Het werk was een deel van de toegewijde illegale werker zelf geworden. Men vertrok van zijn slaapadres en begon zijn lange inspannende dag, men moest op allerlei adressen zijn, men kwam met allerlei bekende en onbekende personen in aanraking, men moest voorbereid zijn op aanhouding en contrôle, op allerlei gevaar. Het was, of aldoor in de ziel van de illegale werker een soort gevaarmeter werkte, een gevoelige naald, die soms doorsloeg en het hart sneller deed kloppen, wanneer het verstand nog niets verdachts had waargenomen. Men kan het intuïtie noemen — het woord werd niet graag meer gebruikt, nadat de „Führer” er zo belachelijk dik mee gedaan had — of verhoogde gevoeligheid, een feit is, dat verschillende mensen het vermogen bleken te bezitten, het gevaar als het ware te ruiken. Toen eens een illegaal werker op een contactadres in Haarlem wilde aanbellen, zei een innerlijke stem hem, dat hij dit niet moest doen. Het was niet te beredeneren waarom, maar hij liep door en ging niet naar binnen. Even later vertelde een meisje hem, dat de SD binnen zat en ieder, die aanbelde, arresteerde.

Hieraan zouden vele voorbeelden toe te voegen zijn. Heel wat onbetrouwbare elementen zijn door dit „zesde zintuig” onderkend, nog voor zij gelegenheid hadden om hun verraderlijk werk te doen, en niet dadelijk, maar na verzamelde bewijzen van hun onbetrouwbaarheid, verwijderd of geliquideerd. En dikwijls ook is het een provocateur wel gelukt om slachtoffers te maken, omdat de illegale werkers te nauw van geweten waren om hun maatregelen tegen de man te nemen, voor ze bewijzen van zijn schuld in handen hadden. Juist dat nauwe geweten maakte hun leven vaak zo onnoemelijk zwaar. Een KP'er, die twee gevaarlijke individuën op bevel van zijn chefs had moeten liquideren, bekende maanden later, dat zijn slachtoffers nog „iedere nacht bij hem op bed kwamen”. Bij dezelfde man had zich daarna de dwanggedachte vastgezet, dat hij het eind van de oorlog niet zou halen. Gelukkig had hij een oudere vriend, die het gevaar hiervan inzag en hem in een rustig gesprek en gezamenlijk gebed zowel van deze dwangidee als van het ongewenste geestenbezoek verlost. Hij is daarna aan vele gevaren ontsnapt, heeft het eind van de oorlog beleefd en doet weer vrolijk zijn oude werk.

Een KP'er uit Friesland, die gedwongen was een landwachter te liquideren, kwam daarna terecht op een slaapadres, waar men van deze historie niets weten mocht. Er was een feestje, hij moest vrolijk doen, mondorgel spelen en voordragen en hij deed het, „met de dood in het hart en het zweet op zijn gezicht”. De volgende dag, toen hij bij zijn familie kwam, vond die, dat hij er uit zag als een geest. En nog een dag later, toen hij zijn collega terug zag, die met hem de liquidatie had verricht, merkte hij zelf op, dat ook de ander in twee dagen en nachten mager was geworden.

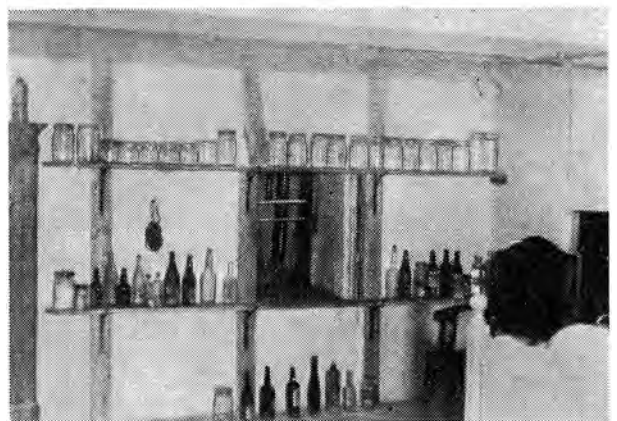

Dat een leven onder dergelijke spanningen niet voor onbeperkte tijd vol te houden was, spreekt vanzelf. Men draait niet ongestraft voor lange tijd de motor over zijn toeren. Er zijn dan ook tal van illegale werkers geweest, vooral in '44, die in een voortdurende overspanning leefden. Dan was het noodzakelijk, dat zij eens voor enige tijd van al hun werk werden ontheven en met vakantie gingen. Maar het is zelden gebeurd. Meestal waren ze zo moeilijk te vervangen — niet alleen door het gebrek aan geroutineerde medewerkers, maar ook door al de contacten, waarmee alleen zij op de hoogte waren —, dat het er niet van kwam. En zij werkten door, meegeslept door het werk, dat zij niet konden, niet mochten nalaten, dat een heilige noodzaak voor hen geworden was, en hielden zich dikwijls met medicijnen, soms alleen door hun ijzeren wilskracht, op de been.

Zelfs de Zondag gaf geen volkomen rust. Ofschoon op die dag in het algemeen geen vergaderingen werden gehouden, geen bonnen werden vervoerd, het werk hield hen toch bezig. Sommigen hadden hun vaste Zondagsadres en als ze daar aankwamen, stonden er al weer mensen te wachten, die hen nodig hadden voor een bespreking. En er zijn enkele voorbeelden, dat het weekend in verband met de verminderde bewaking de meest geschikte tijd werd geacht voor een kraak. Het distributiebureau te Maartensdijk werd in de nacht van Zaterdag op Zondag overvallen en het Huis van Bewaring te Arnhem op Zondagmiddag.

Wanneer we zeggen, dat de illegale werker dit abnormale inspannende en gevaarlijke leven leidde uit geloof en hooggestemd idealisme, dan plaatsen we hem te veel op een voetstuk. Er was geloof, veel en sterk, en het heeft zwakke, schuchtere mensen over muren van aarzeling doen springen en door een vuur van angst doen lopen. Er was bezieling, die het sommigen mogelijk maakte, daden te doen, waartoe zij zichzelf nooit in staat hadden geacht. Maar

in het razend tempo van het werk dreigden geloof en bezieling dikwijls onder te gaan. Ze hadden iemand het werk ingestuwd, ze kwamen soms terug in ogenblikken van bezinning en tenslotte in de gevangenis. Voor het overige bezon men zich al weinig op de reden van het verzet en liep men voortdurend het gevaar de strijd te verzelfstandigen, de strijd om de strijd te zoeken. Wanneer we zouden zeggen, dat de verzetsman die strijd voerde met voorbijzien van alle eigenbelang, dan doen wij ook aan de waarheid tekort. Sommigen hoopten op een goede baan na de oorlog en enkelen hebben die ook gekregen. Meestal waren ze er dan ook geschikt voor. Er waren er, die zich wel verrijkten uit de bonkaarten, waarover ze in grote getallen beschikten of zelfs uit de sommen geld, die ze ophaalden en die door niemand gecontroleerd werden of gecontroleerd konden worden. Maar men kan het als een zegen beschouwen, dat deze laatste dingen uitzonderingen gebleven zijn en wij laten in het midden of de bezieling voor het werk of het razend tempo waarin het dikwijls moest geschieden, de grootste bewaerende kracht heeft gehad.

De schuilplaats van een CID-post in een kelder te Utrecht. De toegang is in gesloten en geopende toestand weergegeven.

Vast staat, dat, terwijl duizenden distributiekaarten en grote sommen geld door hun handen gingen, nagenoeg alle illegale werkers sober hebben geleefd.

Zo goed als iedere onderduiker die door de LO werd verzorgd, ontving ook de illegale werker voor zich en zijn gezin, maar alleen wanneer hij verder geen inkomsten had, de kosten voor zijn levensonderhoud. Geen salaris dus. Salaris kon men het bedrag ook moeilijk noemen, dat hij ontving voor al het gevaarlijke werk, dat hij verrichtte: Het geld voor de KP dat tot September '44 door de LO-Top werd verstrekt, bedroeg maximaal per man f 125,— per maand. En al werd hiervan geen administratie gehouden, al vroegen de Top-leden der LKP elke maand aan de provinciale KP-leiders in groot vertrouwen, hoeveel elk van hen nodig had, dat zich hier niemand verrijkt kan hebben, bewijst het totaal uitgekeerde bedrag, dat regelmatig met de aansluiting van nieuwe ploegen opliep tot een bedrag van f 70.000,— per maand. Na September '44, toen dezelfde mensen uit de BS-kas werden betaald via het NSF, daalde dit bedrag nog. In Utrecht werd toen slechts f 25,— per man uitbetaald, maar de gehuwden kregen een bedrag van f 40,— à f 50,— extra voor hun gezin.

Tenslotte lijkt het ons gewenst, op deze plaats zeer in het kort en heel summier een punt te bespreken, waarover wel eens overdreven geruchten de ronde gedaan hebben, die gesteund worden door een soort gefantaseerde verzetsroman, waarin, omdat het romans zijn, een liefdeshistorie van de moderne soort niet schijnt te kunnen worden gemist en waarin van het sexuele leven van de illegale werker een verkeerd beeld wordt gegeven.

Het is bekend, dat in de bezettingsjaren de sexuele behoeften bij heel veel mensen zijn toegenomen en het zou ons niet verwonderen, als dit bij illegale werkers ook en misschien wel in het bijzonder het geval is geweest. Een boom die het gevaar loopt te sterven, staat nog dikwijls een jaar in volle bloei, alsof hij zich wil beijveren, voor zijn dood nog vruchten voort te brengen. En in een mens, die van dag tot dag in levensgevaar verkeert, schijnen alle levenskrachten, ook de sexuele, tijdelijk een grotere geldingsdrang te hebben. Voegt men daarbij, dat het losgemaakt zijn uit de oude banden, ofwel het voortdurend verwijderd zijn van zijn eigen vrouw op zichzelf reeds het gevaar voor ontsparingen groter maakte, dan is het niet te verwonderen, dat er voorbeelden zijn aan te halen van een al te intieme verhouding van een illegale werker met zijn koerierster, of van een vroeger eerzaam huisvader, die tijdens zijn omzwervingen in dienst van de illegaliteit zijn vrouw ontrouw is geworden. Wanneer men let op het ongeregelde leven van deze mensen, op hun vertrouwelijke omgang met vrouwelijke medewerkers, op hun behoefte aan begrip en medeleven, dan is het eerder te verwonderen, dat dit niet veel meer is gebeurd. En wanneer we de illegale strijder dan op dit punt vergelijken met de reguliere soldaat uit het geallieerde of uit welk leger ook, dan springt het grote verschil in het voordeel van de eerste duidelijk in het oog. De oorzaken van dat verschil zijn niet ver te zoeken: de soldaat streed in de troep en kende weinig persoonlijke zorgen; na de gevechten kende hij een tijd van rust en betrekkelijke veiligheid, waarin hij zich ongedwongen aan ontspanning kon geven; hij kon ook wel een goed soldaat zijn zonder een verheven ideaal te hebben. De illegale werker daarentegen leefde en streed eigenlijk aldoor in de frontlinie, zijn leven was onophoudelijk in gevaar, hij streed zelfstandiger en meer bezielde en voor ontspanning was heel weinig tijd. En verder, we aarzelen niet het te zeggen: in het leger was iedere jongeman van een bepaalde leeftijd, ongeacht het milieu, de kerk, de levensopvatting waarin hij opgegroeid was, opgenomen. Het leger der illegaliteit was de keur uit het volk. Het bestond bijna zonder uitzondering uit mensen, die ernst maakten met het leven, veelal trouw kerkelijk, met hooggestemde opvattingen van liefde en huwelijk. Het was juist voor die levensopvattingen, dat zij streden, voor die beginselen, dat zij hun leven op het spel zetten en een inbreuk, door hen zelf op die opvattingen gemaakt, zou door hen bijna als verraad tegenover de goede zaak zijn gevoeld.